

İSA MESİH'İN YENİ AHİT'TE “RAB” OLARAK TANIMLANMASI

Yeni Ahit'i Türkçe okuyanların İsa'ya henüz yaşamı sırasında “ilah” ya da “tanrı” vasfı verildiği algısına sahip olmaları doğal ve hatta kaçınılmazdır. Peki, ama bu görüntü gerçek durumu yansıtmakta mıdır?

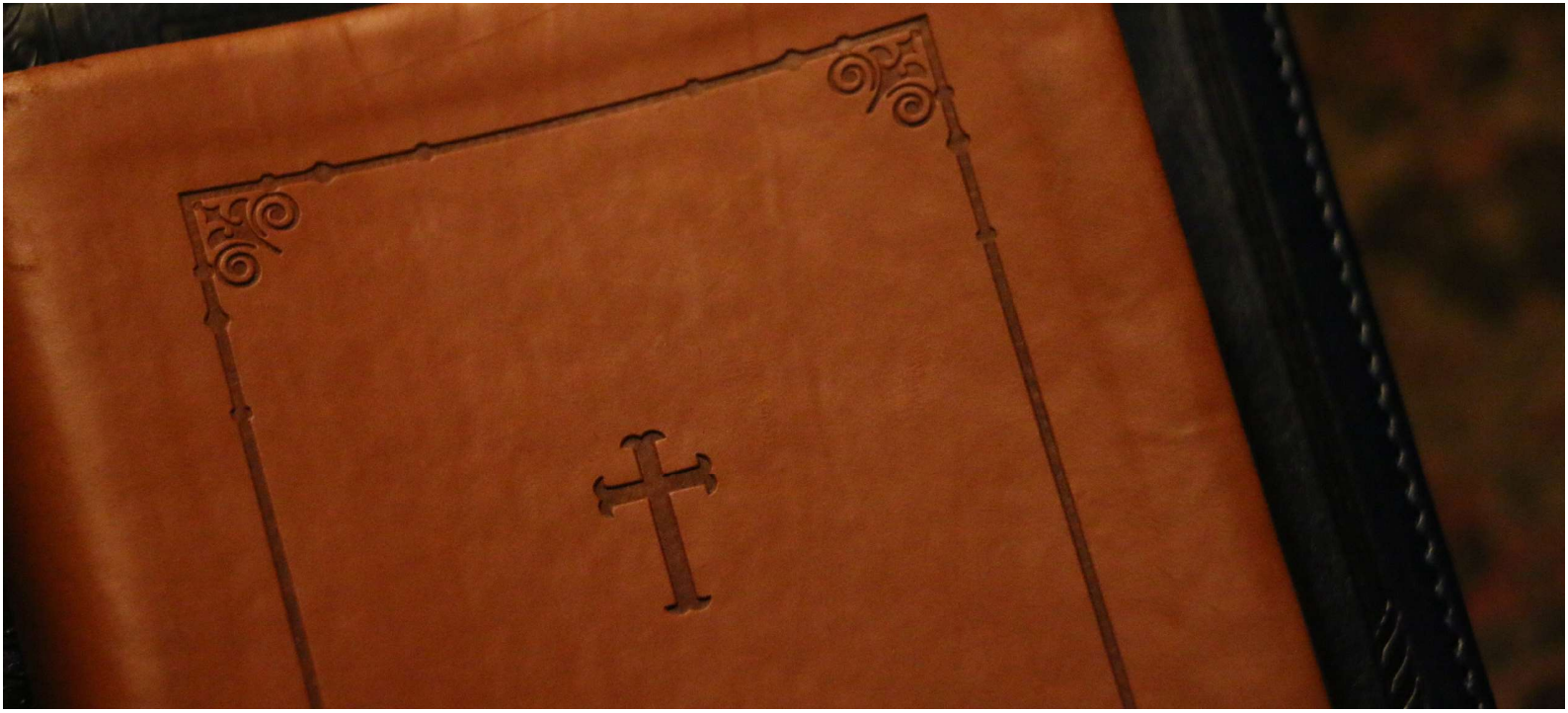
Giriş

Hristiyanlığın kutsal kitabı olan Yeni Ahit'i Türkçe okuyanlar, İsa'nın burada birçok defa açıkça “Rab” şeklinde tanımlandığını görmüşlerdir. Bu bağlamda, Yeni Ahit'te yer alan kimi rivayetlerde İsa'ya bazen örneğin havarileri ya da çevresindeki insanlar “Rab” diye hitap etmişler, bazen ise mesela Yeni Ahit'te yer alan metinlerin yazarları onu bu şekilde tanımlamışlardır. Yeni Ahit'in orijinal dili Yunanca'dır ve bu kitabın Türkçe çevirilerinde karşımıza çıkan “Rab” kelimesi Yunanca'daki (ὁ) Κύριος (Kyrios) sözcüğünün tercümesi olarak sunulmaktadır.

Genel olarak bakılırsa, Κύριος aslında Yeni Ahit yazarları tarafından en az üç farklı anlamda kullanılmıştır. Bu kitabın yazarları, söz konusu tabiri kimi zaman (i) insanların birbirlerine karşı hissettikleri derin saygının veya güç ya da otorite kavramlarının ifadesi olarak zikretmişlerdir. Örneğin kutsal yazılar konusunda uzman olan birisine veya herhangi bir konuda otoriteyi ve gücü elinde bulunduran yönetici şahıslara bu sözcük ile

hitap edilmektedir. Bu yüzden de Κύριος burada “efendi”, “üstat” veya “sahip” gibi anlamlara gelmektedir. Yeni Ahit'in yazarları Κύριος'u pek çok yerde (ii) İsrail'in Tanrı'sını tanımlamak maksadıyla da telaffuz etmişlerdir. Bu durum bu yazarların özellikle Yahudi kutsal yazılarından alıntı yaptıkları kısımlarda dikkat çekmektedir. Dolayısıyla kavram burada tartışmasız şekilde ilahi anlam yüklenmiş olmaktadır. Bunun da ötesinde Κύριος sözcüğü Yeni Ahit yazarları tarafından kimi zaman da (iii) İsa'ya atfen ve farklı anlamlar yansıtmak şeklinde kullanılmıştır. Kavram, bu üçüncü durumda İsa'yı bazen insanlar arasında otorite sahibi saygın bir kimse olarak tanımlamakta, bazen ise onu beşer üstü bir konuma yücelterek ilahi anlam yüklenmektedir. Nitekim Κύριος sözcüğüne dair araştırmacılar arasındaki tartışmaların merkezini de daha ziyade bu nokta teşkil etmektedir.

Bununla beraber, sözü geçen bu üçüncü durumda, yani Κύριος kelimesi Yeni Ahit metinlerinde İsa için kullanıldığında, çevirmenler tarafından hiçbir ölçüt veya standart gözetilmeksizin Türkçe'ye tercüme edilmektedir.

Gerçi yukarıda da sözü geçtiği üzere Paulos başta olmak kaydıyla Yeni Ahit'in kimi yazarları Κύριος ifadesini İsa'nın kristolojik açıdan değerini yükseltmek, yani onu beşer üstü (Tanrı ile insanlık arasında arabulucu) bir konumda tasvir edebilmek amacıyla tercih etmişlerdir. Nitekim Yeni Ahit'in birçok pasajında bu anlamı üstlenen Κύριος, Türkçe'ye "Rab" diye çevrilmektedir. Ancak özellikle İncil metinlerinde İsa'ya nispet edilen ve gerçekte yalnızca "öğretmenim", "üstadım" veya "efendim" gibi anlamlar taşıdığı açıkça anlaşılan Κύριος da kimi zaman Türkçe'deki "Rab" kelimesiyle karşılanmaktadır. Bu olgu, ortada son derece ciddi bir tercüme problemi olduğunu göstermektedir. Çünkü Sami kökenli bir kelime olan "Rab", Kur'an-ı Kerim'de –birkaç istisna dışında– 962 yerde doğrudan Tanrı'ya nispet edildiği için¹, *İslam anlayışını benimsemiş toplumların lisanında ve Türkçe'de öncelikle ve genellikle "Allah" kavramının karşılığı* olmaktadır. Öyleyse Yeni Ahit'i Türkçe okuyanların İsa'ya henüz yaşamı sırasında "ilah" ya da "tanrı" vasfı verildiği algısına sahip olmaları doğal ve hatta kaçınılmazdır. Peki, ama bu görüntü gerçek durumu yansıtmakta mıdır? *İsa yaşamı sırasında* mesela havarileri tarafından Tanrı'yla özdeşleştirilmiş midir? Ona, Tanrı'yı tanımlayan bir sözcükle hitap edilmiş midir? Şimdi, şu örneklerle dikkat çekmek istiyorum:

1 İsmail Durmuş, "Rab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34, İstanbul: Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1988-2012, s. 373.

Yuhanna İncili 4:49 pasajında Κύριος kelimesi hitap anlamında *Vocativus* haldedir (Κύριε, *Kyrie*). Kitab-ı Mukaddes şirketinin Yeni Yaşam Yayınları'ndan çıkan 2008 tarihli *Kutsal Kitap* tercümesinde, burada geçen Κύριος (*yani Vocativus'u* olarak Κύριε) "Efendim" diye Türkçe'ye çevrilmiştir.² Hakikaten söz konusu *pasajda* İsa'ya "Efendim" şeklinde hitap edilmektedir. *Çünkü bu* pasajda kralın memuru hem İsa'ya duyduğu derin saygıyı hem de onun hastaları iyileştirme noktasındaki üstün otoritesini ona hitabı ile dile getirmektedir. Buna benzer bir durum Yuhanna İncili 5:7 cümlesinde de mevcuttur. *Çevirmenler*, burada da Κύριε'nin Türkçe karşılığını "Efendim" şeklinde vermişlerdir. Zira burada da söz konusu pasajın bağlamı İsa'nın otoritesini ve saygın statüsünü vurgulama amacı taşımaktadır. Bu yüzden de İsa'ya "Efendim" kelimesi kullanılarak hitap edilmiştir.³

Bu *örneklerden* iki sonuca ulaşılabilir: (i) Orijinal metinde geçen Κύριος (veya bunun *Vocativus* hali Κύριε) en üst düzeyde saygı anlamı yansıtmakta ve "Efendi", "Öğretmen", "Üstat" gibi anlamlar taşımaktadır. (ii) Yaşamı sırasında insanlar İsa'yı saygın bir "Efendi" veya "Öğretmen" olarak görmüşler ve tanımlamışlardır.

2 λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ βασιλικός **Κύριε**, κατὰβηθι πρὶν ἀποθανεῖν τὸ παιδίον μου/ Kralın memuru İsa'ya, "Efendim, çocuğum ölmeden yetiş" dedi.

3 ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἀσθενῶν, **κύριε**, ἀνθρώπον οὐκ ἔχω ἵνα ὅταν ταραχθῇ τὸ δῶρ βάλῃ με εἰς τὴν κολυμβήθραν· ἐν ᾧ δὲ ἔρχομαι ἐγὼ ἄλλος πρὸ ἐμοῦ καταβαίνει / Hasta (İsa'ya) yanıt verdi: "Efendim, su çalkalandığı zaman beni havuza indirecek kimse yok, tam gireceksen benden önce başkası giriyor."

Buna karşılık İncil metinlerinde geçen Yunanca'daki Κύριος (veya Κύριε) kelimesi bundan çok daha fazla "Rab" diye Türkçe'ye çevrilmiştir. Sözgelimi Matta İncili 7:21 pasajında bir kez daha Κύριος'un Vocativus formuyla karşımıza çıkan Κύριε, Türkçe metinlerde "Efendim" değil de "Rab" sözcüğüyle karşılanmıştır.⁴ Hâlbuki tıpkı yukarıdaki örneklerde olduğu gibi burada da İsa'nın saygın statüsü ve otoritesi, hem de bizzat kendi ağzından vurgulanmaktadır. Hatta İsa bu pasajda kendisini Tanrı ile mukayese etmekte ve Tanrı karşısında kendi statüsünü tamamıyla düşük bir kristolojik bağlamda sunmaktadır. Zira İsa'nın buradaki ifadesine göre ancak ve sadece Tanrı'nın isteğini yerine getirenler kurtuluşa erişecek olan kimselerdir. Başka bir örnekte ise Luka İncili 7:13 pasajında bu kez Nominativus halindeki ó Κύριος, "Rab" diye Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁵ Burada Κύριος ifadesi söz konusu İncil'in yazarı tarafından İsa'ya nispet edilerek kullanılmıştır. Çevirmenler ise bir kez daha söz konusu tabiri "Rab" sözcüğüyle karşılamayı tercih etmişlerdir.

Peki, ama neden? Yunanca bir kelime olan Κύριος (veya bunun hitap anlamındaki formu olan Κύριε), İncil metinlerinde İsa'ya nispet edilerek kullanıldığı zaman niçin bazen beşer anlamı yansıtan "efendi" veya "üstat" kelimeleriyle karşılanmakta, bazen ise Κύριος kelimesini içeren cümlelerin bağlamı hiç de ilah anlamı yansıtmamasına ve "Rab" sözcüğü Türkçe'de doğrudan Tanrı anlamına gelmesine rağmen "Rab" diye Türkçe'ye çevrilmiştir? Çevirmenler burada hangi ölçütü esas almaktadırlar?

Yukarıda belirtildiği üzere burada Yeni Ahit'in çevirilerine dair önemli bir problem karşımıza çıkmaktadır. Öyleyse Türkçe okuyanların bu tercüme metinlerden hareketle İsa'ya yaşamı sırasında "Rab", yani "Tanrı" vasfı yüklendiği sonucuna ulaşmaları yanlış olur. Bu noktadan hareketle Κύριος kelimesinin anlamı ve Sinoptik İncil (Matta, Markos, Luka) yazarlarının bu

kavramı hangi bağlamlarda kullandıkları meselesi bu makalenin esas konusu olarak önplana çıkmaktadır. Bu kapsamda önce Κύριος sözcüğüne ilişkin muhtemel arkaplan özet şeklinde ve ana hatlarıyla irdelenecek, ardından da Sinoptik İncil metinleri başta olmak üzere Yeni Ahit'te bu sözcüğün yüklendiği anlamlar değerlendirilecektir.

1. Yeni Ahit Öncesi Dönemde Κύριος Tabiri

Yunanca bir kelime olan Κύριος, sıfat bağlamıyla "güç", "yetki" ve "sebebe" anlamlarındaki bir isimden türetilmiştir. Κύριος'un baskın anlamı özellikle yasal ve meşru çerçevede "güç ve otorite sahibi olmak" demektir. Klasik Yunanca'da çok eski tarihlerde Κύριος ifadesi nadiren kullanılmıştır. Ancak kavram, M.Ö. IV. yüzyıldan itibaren (i) kölenin sahibi, tabi/bağlı insanların efendisi, hanenin reisi ve ayrıca (ii) bir hanımın veya kızın yasal koruyucusu gibi anlamlar yüklenmiştir. Yeni Ahit döneminde ise Κύριος, insanlar tarafından en fazla kullanılan kelimelerden birisi haline dönüşmüştür. Zira kavramın bu dönemde örneğin otorite sahibi resmi şahıslara, filozoflara, hekimlere ve hane reislerine duyulan saygının müsterek bir ifadesi olarak kabul gördüğü belirtilmektedir.⁶

Görüldüğü üzere, Hristiyanlık öncesi dönemde Helen-pagan dünyada Κύριος ifadesi bir yönüyle seküler anlam taşımıştır. Çünkü kavram, bu açıdan "efendi" ve "sahip" gibi anlamlar yüklenmiştir. Özellikle hitap anlamı taşıyan Κύριε ise yalnızca bir nezaket ifadesi olarak önplana çıkmıştır. Ancak sözcüğün içerdiği bu "mutlak güç" ve "üstünlük" anlamları, aynı zamanda onun dinsel bir boyut kazanmasına da yol açmıştır. Bu bağlamda Roma İmparatorluğu'ndaki pagan karakterli kült dinlerinde söz konusu bu kavram sıkça karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Anadolu, Mısır ve Suriye'deki sır

4 πολλοὶ ἐροῦσίν μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ μέρῃ, Κύριε κύριε, οὐ τῷ σῷ ὀνόματι ἐπροφητεύσαμεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβάλομεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν (... Ya Rab, ya Rab!...)

5 "Rab kadını görünce..."

6 Watson E. Mills-Roger Aubrey Bullard (eds.), *Mercer Dictionary of the Bible*, Macon, Georgia: Mercer University Press, 1997, s. 520. Ayrıca daha kısa bir açıklama için bk. James Strong, *The Exhaustive Concordance of the Bible: Greek Dictionary of the New Testament*, AGES Digital Library, 1997, s. 277.

dinlerinde tanrılar veya tanrıçalar (Serapis, Oziris, Isis ve bunun gibi birçokları) *Κύριος* veya *Κυρία* (*Kyria*) şeklinde tanımlanmışlardır.⁷ Çünkü bu tanrı ve tanrıçalar “otorite” sahibi “üstün” ve “saygın” ilahlar olarak görülmüşlerdir. Böylece kavramın burada ilahi anlam üstlendiği söylenebilir. Özetle, Hristiyanlık öncesi dönemde *Κύριος* kelimesi pagan dünyada hem seküler hem de dini boyutu bulunan anlamlar taşımıştır.

Κύριος sözcüğünün yukarıda anlatılan bu bağlamı, Yahudi kutsal yazılarında da çarpıcı bir karşılık bulmuştur. İşte bu aşamada karşımıza Septuaginta metni çıkmaktadır. Septuaginta (Lat. (sayı) yetmiş, İng. Septuagint, kısaltma olarak LXX), M.Ö. III. yüzyılda Yahudi kutsal kitabı Tanak’ın İbranice’den Eski Yunanca’nın “koine” (=ortak) lehçesine yapılmış çevirisinin adıdır. Bu çerçevede *İbranice kutsal metin geleneğinin Yunanca çevirisi olan Septuaginta’da, hem tekil Κύριος hem de bunun çoğulu κύριοι (kyrioi) birçok defa zikredilen kelimelerdir. Bu kelimeler burada çoğunlukla Yunanca’daki esas anlamını yansıtır şekilde bir şahsın güç ve otorite sahibi olması durumunu ve “saygın” statü manasını taşımıştır.*⁸ Ancak Yahudilerin İbranice metinlerde İsrail’in Tanrı’sını tanımlamak için kullandıkları YHWH (*Tetragrammaton*) ifadesi de ilk defa olarak Septuaginta’da *Κύριος* sözcüğüyle karşılanmıştır. Başka bir deyişle, İsrail’in Tanrı’sı Septuaginta vasıtasıyla bir inanç ve kültür havzasından bir diğerine taşınırken yeni bir isimle, Yunanca konuşan Helen-pagan çevrelerde ilahlık kavramını tanımlayan bir adla anılmaya başlanmıştır. Bu durum birçok araştırmacıya göre Septuaginta dilinin Yahudi kökeninden Helen dünyaya doğru kaydıka kendi arkaplanından ne surette uzaklaştığını ve koptuğunu göstermektedir. Çünkü yukarıda da anlatıldığı üzere *Κύριος* denilen teknik terim Septuaginta’nın oluşturulduğu M.Ö. III. yüzyılda Helen-pagan dünyada ilahlık kavramını tanımlayan bir tabir olarak zaten yaygın olarak kullanılmaktadır.⁹

Böylece *Κύριος* ifadesinin Tanrı kavramının karşılığı olarak Septuaginta metnine girdiği anlaşılmaktadır.¹⁰ Yeni Ahit yazarlarının İsrail’in Tanrısı olan YHWH’den bahsedecekleri zaman *Κύριος* sözcüğünü seçmeleri muhtemelen buradan kaynaklanmıştır.¹¹ Bu duruma İncil metinlerinden hareketle dikkat çekmek mümkündür. Mesela Markos’un yazarı 12:29’da Tanrı’yı bizzat İsa’nın ağzından *Κύριος* tabir etmiştir. Sözgelimi Matta’nın yazarı 5:33’de Tanrı’yı yine İsa’nın ifadesiyle *Κύριος* şeklinde isimlendirmiştir. İki farklı İncil’de geçen bu iki pasajın müşterek yönü, İsa’nın her iki örnekte de Yahudi kutsal yazılarına atfen konuşmuş olmasıdır. O, birinci örnekte (Markos), “*Ακουε, Ἰσραὴλ, κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν κύριος εἷς ἐστιν*,” “Dinle, İsrail, Tanrımız Rab yegane Rab’dır” derken, Torah’nın Yasa’nın Tekrarı, 6:4-5 pasajını tekrar etmiştir. Nitekim bu cümlelerin Septuaginta varyantına bakılırsa, Markos yazarı tarafından İsa’nın ağzından nakledilen bu cümlelerin orada da aynen burada olduğu gibi geçtiği görülecektir. İkinci örnekte (Matta) ise İsa, “...ἀποδώσεις δὲ τῷ κυρίῳ τὸς ὀρκους σου,” “...Rabbin önünde ettiğin yeminleri tutacaksın” şeklinde konuşurken, Torah’nın Çölde Sayım, 30:2 ve Levililer, 5:4-6 kısımlarından hareket etmiştir. İsa bu ikinci örnekte Torah’ya birebir alıntı yaparak değil de daha serbest bir usulle atıf yapmış gibi gözükse de, Septuaginta’nın sözü geçen kısımlarında Tanrı yine de *Κύριος* biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Levililer’de *Dativus* halinde *Κυρίῳ*). Dolayısıyla Yeni Ahit yazarlarının hiç değilse bazı durumlarda *Κύριος* ifadesini Yahudi kutsal yazılarından hareketle Tanrı kavramının karşılığı olarak kullandıkları anlaşılmaktadır.

Öte yandan Yunanca *Κύριος* kelimesinin Aramice’deki “Mar” (Batı Süryanice telaffuzunda “Mor”) ifadesiyle olan anlam yakınlığı da araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Süryanice, Sami kökenli eski bir dil olan Aramice’nin Urfa bölgesi diyalektidir ve günümüzde de aktif şekilde konuşulmaktadır. Süryanilerin bugün

7 Oscar Culmann, *The Christology of the New Testament*, İngilizce terc. S. C. Guthrie-C. A. M. Hall, Philadelphia: Westminster Press, 1963, ss. 195-196.

8 Bu bağlamda krş. Yaratılış, 49: 23, 19: 2, 39: 5, 42: 10, 44: 7; Ayrıca bk. 2. Samuel, 12: 8-11; Mezmurlar, 132: 2 ve daha birçok yerde.

9 R. Solloma, “The Significance of Septuagint Studies”, *Emanuel: Studies in Hebrew Bible Septuagint and Dead Sea Scrolls in Honour of Emanuel Tov*, eds. M. Paul-R.A. Kraft-L.H. Schiffman-W.W. Fields, Leiden: Brill, 2003, ss. 507-508.

10 Örneğin bk. Mısır’dan Çıkış, 3: 2: ὡφθῇ δὲ αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου ἐν πυρὶ φλογὸς ἐκ τοῦ βάτους, καὶ ῥᾷ ὅτι ὁ βάτος καίεται πυρὶ, ὁ δὲ βάτος οὐ κατεκαίετο.

11 Örneğin bk. (Meryem’in ağzından) Luka, 1: 46-47: ... Καὶ εἶπεν Μαριάμ ‘ Μεγαλύνει ἡ ψυχὴ μου τὸν κύριον,’...

bile patrik veya metropolit gibi üst düzey ruhbanlarını ve ayrıca geçmişte yaşamış azizlerini “Mar/Mor” unvanıyla beraber zikrettikleri görülmektedir. Süryani literatüründen hareketle bunun eski bir gelenek olduğu da anlaşılmaktadır. Çünkü Süryanice kullanan yazarlar, Antikçağ’da, Geç Antikçağ’da veya Ortaçağ’da kaleme aldıkları eserlerde, saygı duydukları ruhbanları, kanat önderlerini, hatta sempatik buldukları bazı siyasi yöneticileri bile “Mar/Mor” unvanıyla beraber zikretmişlerdir. Bu bağlamda Aramice’de (ve Süryanice’de) “Mar/Mor” unvanının temelde “öğretici/öğreten” anlamına geldiği ve bunun yanında saygı anlamı yansıttığı bilinmektedir. Bu unvanın verildiği kişinin büyük bir otorite sahibi olduğuna veya çok saygın bir statüyle temayüz ettiğine işaret etmektedir. Bu anlatımın konumuzla ilgisi ise şudur: İsa, havarileri ve hatta o zamanlar tüm Filistin Yahudileri, İncillerin dili olan Yunanca değil, fakat Aramice konuşmuşlardır. Öyleyse Yeni Ahit’in Yunanca metinlerinde üst düzeyde saygı atfedilen kimseleri tanımlamak veya onlara hitap etmek amacıyla kullanılan *Κύριος* kelimesinin arkaplanında, o zamanlar Aramice’de (ve günümüzde hala Süryanice’de) *üst düzeyde saygı atfedilen kimseler için kullanılan “Mar/Mor” unvanı* bulunuyor olabilir. Zira havarilerin veya yakın çevresinin İsa’ya Aramice “Mar/Mor” diye hitap etmiş ve böylece onun kendileri nezdindeki saygın statüsünü ve otoritesini vurgulamış olmaları pekâlâ muhtemeldir. Yeni Ahit yazarları ise belki de *İsa’ya ilişkin kendilerine kadar ulaşan rivayetlerdeki bu Aramice* tabiri Yunanca’daki *Κύριος* ifadesiyle karşılamışlardır.¹² Bu da çok muhtemeldir, çünkü *Κύριος* ifadesinin Yunanca’da da “otorite” kavramıyla ilişkili olduğu yukarıda belirtilmişti.

Yukarıdaki anlatımdan hareketle, Yeni Ahit metinlerinde Tanrı kavramına nispet edilerek kullanılan *Κύριος*’un

Yahudi kutsal yazılarından (Septuaginta), İsa da dâhil olmak üzere saygın ve nüfuz sahibi insanlara atfen kullanılan “öğretici” veya “efendi” anlamlarındaki *Κύριος*’un ise Yeni Ahit öncesi dönemde eski Yunan ve ayrıca Aramice konuşan Yahudi kültür çevresinden Yeni Ahit’e girmiş olması muhtemel görünüm almaktadır. Başka bir deyişle, Yeni Ahit’te Tanrı’yı ifade eden *Κύριος* Septuaginta’da Tanrı’yı tanımlayan *Κύριος* tabiriyle özdeş olmalıdır. *İsa’yı veya çeşitli konularda nüfuz ve otorite sahibi saygın insanları tanımlayan* *Κύριος* ise Aramice’deki “Mar/Mor” şeklindeki sıfat ile yakından ilişkili olmalıdır.¹³

Bununla beraber mesele bu kadar basit de değildir. Çünkü “öğretici/öğretmen” anlamına gelen Aramice’deki “Mar/Mor” kelimesine “biz” anlamındaki “nun” son ek zamiri getirilerek oluşturulan “Moran/Maran” tabiri de Arami/Süryani geleneğinde geniş çaplı olarak kullanılmaktadır. Örneğin Paulos, Korint cemaatine yazdığı birinci mektupta, *εἰ τις οὐ φιλεῖ τὸν Κύριον, ἔτω ἀνάθεμα. Μαράνα θά*, “eğer birisi Rab’bi sevmiyorsa, ona lanet olsun, *Marana Tha*) demektedir. Dikkat edilirse, Yunanca yazar Paulos burada *Μαράνα θά (Marana Tha)* ifadesini tercüme etmeden, aynen bırakmış ve bu

sözleyle doğrudan *İsa’ya atıfta bulunmuştur (Μαράνα θά*: “Rab’bimiz geldi”). Söz konusu bu “Moran/Maran” ifadesi, Süryaniler arasında günümüzde de “Mor/Mar” kelimesinden farklı şekilde, son ek olarak “bizim” anlamında “nun”un getirilmesiyle (bazı patriklerin yanı sıra) doğrudan Tanrı’ya nispet edilerek ve dolayısıyla İsa için de kullanılmaktadır. Dahası, bunun çok eski bir gelenek olduğu da M.Ö. II. yüzyılı temsil eden bir takım belgelerden hareketle kanıtlanmıştır.¹⁴ Öyleyse *Κύριος* sözcüğünün Arami kültür çevresindeki

İsa, havarileri ve hatta o zamanlar tüm Filistin Yahudileri, İncillerin dili olan Yunanca değil, fakat Aramice konuşmuşlardır.

12 Bu hususta bk. Christopher J. W. Wright, *Knowing Jesus Through the Old Testament*, Carlisle: Long Creative Projects, 2014, s. 222; Dean L. Overman, *A Case for the Divinity of Jesus: Examining the Earliest Evidence*, Lanham MD: Littlefield, 2010, s. 26.

13 Fitzmyer, *Κύριος* sözcüğünün Yeni Ahit’te girmesi hakkında dört farklı görüş bulunduğunu belirtmektedir. Detaylar için bk. Joseph A. Fitzmyer, S.J., *To Advance the Gospel*, (2. Baskı), Michigan: Grand Rapids, 1998, ss. 220-221.

14 Joseph A. Fitzmyer, “The Aramaic Language and the Study of the New Testament”, *JBL*, 99/1, 1980, ss. 5-21 (atf için bk. s. 13).

muhtemel arkaplanında (biraz önce anlatılan beşer anlamının yanında) ilahi bir anlam taşıması da muhtemeldir. Zira “Mar/Mor” bağlamı daha ziyade saygın beşer varlıkları, “Moran/Maran” kavramı ise her zaman değilse de bazen ilahlık kavramını tanımlamıştır. *Kύριος* sözcüğünün *Yeni Ahit öncesi dönemde birçok farklı kavramı tanımlayan bu çok yönlü özelliği Yeni Ahit metinlerinde de sürmüştür*. Titus ve Yuhanna’nın mektupları istisnasıyla *Kύριος* tabiri Yeni Ahit’in tüm metinlerinde yaklaşık olarak 740 defa geçmektedir. Paulos, buradaki mektup koleksiyonunda *Kύριος* ifadesini ısrarla İsa için kullanmıştır. Bu bağlamda birçok araştırmacı 1. Korintliler 12:3, 16:22, Romalılar 19:9 ve Filimon 2:11’den hareketle, İsa’ya nispet edilen *Kύριος*’un Paulos öncesi bir geleneği veya uygulamayı temsil ettiğini öne sürmüşlerdir. Bunun anlamı şudur: Kimi araştırmacıya göre *Kύριος* yaşamı sırasında İsa’ya nispet edilen bir sözcüktür. Bu iddia tartışmalı olsa da kesin olan Paulos’un bu tabirin yukarıda zikredilen anlamlarını genişletip detaylandırdığıdır. *Çünkü* Paulos için İsa’nın *Kύριος* olması onun “yaratıcı” ve “devamlı” olmasıyla (1. Korintliler, 8:6), ölümlere ve dirililere ulaşmasıyla (Romalılar, 14:9) ve herkese kurtuluş sağlamasıyla (Romalılar, 10:3) yakın bir ilişki içindedir. Paulos, bu bağlamda *Kύριος* tabirini İsa’nın kristolojik açıdan değerini yükseltmek ve onu açıkça beşer üstü bir konumda tasvir edebilmek amacıyla kullanmıştır. Ancak buna rağmen Paulos’un *Kύριος* İsa’sı *Tanrı’dan* ayrı bir varlıktır (1. Korintliler, 15:24-28). Belki de *İsa’nın Kύριος* olması Paulos için bir ölçüde kendisinin ve tüm Hristiyanların onun kölesi ve hizmetkârı olmaları durumunu ifade etmektedir (krş. Romalılar, 1:1 ve 14:8).¹⁵ Yine de Paulos’un İsa’ya atfen tercih ettiği *Kύριος* ifadesi basitçe “öğretici/öğretmen” veya “efendi” gibi anlamlar taşımamakta, fakat daha ziyade ilahi bir anlam yüklenmektedir. Nitekim Paulos’un Mesih’i Tanrı ile insanlar arasında bir tür arabulucu ya da belki de şefaatçi bir varlıktır.

15 Mills-Bullard (eds.), *Mercer Dictionary*, s. 521.

2. Sinoptik İncillerde *Kύριος* Tabiri ve İsa

İncil metinlerinde *Nominativus* halde *ὁ Kύριος* kelimesi daha az, hitap anlamındaki *Vocativus* halde *Kύριε* ise daha çok geçmektedir. Tabir, İncil metinlerindeki birçok örnekte insanların saygın veya güç sahibi olmalarından kaynaklanan statülerini tanımlamaktadır. Mesela *Vocativus Kύριε*, Matta 13:27’de kölenin efendisine, Matta 21:30’da oğulun babasına, Matta 27:63’te Yahudilerin dönemin Roma valisi (*praefectus*) Pontius Pilatus’a hitabı olmuştur. Yani bu anlamıyla *Kύριος* (veya *Kύριε*), otorite ve *nüfuz sahibi olma durumu* anlatmış, böyle kimselere duyulan derin saygının ifadesi olmuştur. Öte yandan İncillerde *Kύριος* çoğu zaman bizzat Tanrı’ya atfen kullanılmıştır. Örneğin Markos 11:9, 12:29-30 veya 13:20 pasajlarında *Kύριος* doğrudan ve açıkça Tanrı’dır. Matta’da ise mesela 1:20, 4:10, 9:38, 11:25 ve daha birçok pasajda *Kύριος* aynı şekilde doğrudan Tanrı’ya nispet edilmektedir. Öyleyse *Kύριος*’un İncil metinlerinde beşer varlıklara (ve İsa’ya) karşı duyulan saygı ifadesini üstlenmenin yanında, bizzat Tanrı kavramının karşılığı olduğu da açıktır.

Konuya Yeni Ahit’te yer alan Sinoptik İnciller (Matta, Markos, Luka) bağlamında bakıldığında ilginç sonuçlara ulaşmak mümkündür. Çünkü Sinoptik İncillerin yazarları *Kύριος* tabirini İsa’ya nispet ederek kullandıklarında, genellikle kilise tarafından ona atfedilen ilahi statüyü değil, fakat onun bir beşer olarak saygın statüsünü ve otoritesini dile getirmişlerdir.¹⁶ Bu durum bilhassa kronoloji açısından birinci ve ikinci sırayı teşkil eden Markos ve Matta İncilleri açısından açıkça böyledir.

En eski İncil olan Markos’un (M.S. 70?) yazarı, *Kύριος* kelimesinin “ilahi” boyu taşıyan anlamını *İsa’ya atfen* kullanmaktan sakınmıştır.¹⁷ *Kύριος*, aslında bütün Markos İncili metninde diğer İncillere oranla pek az kullanıma sahiptir: Beş defa doğrudan Tanrı’ya¹⁸, bir defa *ὁ*

16 Culmann, *The Christology of the New Testament*, s. 203.

17 Brian J. Incigneri, *The Gospels to the Romans: The Setting and Rhetoric of Mark’s Gospel*, Leiden-Boston: Brill, 2003, ss. 168-169.

18 1: 3; 11: 9; 12: 29-30; 13: 20.

Κύριος τοῦ ἀμπελῶνος şeklinde bağ sahibi bir insana¹⁹, bir defa ὁ κύριος τῆς οἰκίας şeklinde ev sahibi birisine²⁰ ve sadece altı defa İsa'ya nispet edilerek kullanılmıştır. Buradan hareketle Κύριος'un Markos İncili'nde Tanrı'ya atfen ilahi ("Rab"), ev sahibi ile bağ sahibine atfen de kavramların tabiatı gereği beşer ("sahip") anlamı taşıdığı kesindir. Bununla beraber kavramın İsa için de beşer anlamı yansıtacak şekilde kullanılmış olması dikkat çekicidir. Örneğin Markos 2:28'de Κύριος, İncil metinlerinde İsa tarafından birçok defa zikredilen bir tabir olarak ὁ υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου'nun ("insanoğlu") Şabat Günü'nün "efendisi" olduğunu dile getirmektedir. Markos 5:19 pasajında *Nominativus* formuyla İsa'nın dünyevi otoritesini vurgulamaktadır. Markos 7:28'de *Vocativus* halde İsa'ya "efendi" şeklinde hitap edildiğini göstermektedir. Markos 11:3'te İsa'nın ağzından kendi otoritesini tanımlayan bir anlam taşımaktadır. Dolayısıyla en eski İncil olan Markos'un anonim yazarı, Κύριος ifadesini İsa'ya nispet ederek kullanırken onu insanüstü/ilahi ("Rab") bir varlık olarak tanımlamamış, fakat İsa'nın bir beşer olarak saygın statüsünü ve otoritesini vurgulamak istemiştir.

19 12: 8.

20 13: 35.

Bununla beraber bazı araştırmacılar Markos İncili'nde yalnızca 12:35-37 pasajında İsa'nın ağzından nakle-dilen Κύριος'un ilahi bir anlam taşıyor olmasını muhtemel görmüşlerdir. Zira İsa burada Tanak'ın Mezmurlar bölümü 110:1'e atfen konuşmuştur ve Κύριος ifadesini de kendisini beşer üstü bir statüye yükseltecek anlamda kullanmış gibidir:

İsa tapınakta öğretirken şunu sordu: "Nasıl oluyor da din bilginleri, 'Mesih, Davut'un Oğlu'dur' diyorlar? Davut'un kendisi Kutsal Ruh'tan esinlenerek şöyle demişti: 'Rab Rabbim'e dedi ki (Εἶπεν κύριος τῷ κυρίῳ μου), Ben düşünmanlarını ayaklarının altına serinceye dek sağımda otur.' Davut'un kendisi O'ndan Rab (...Κύριον...) diye söz ettiğine göre, O nasıl Davut'un Oğlu olur?"

Bu pasajda geçen *Dativus* haldeki τῷ κυρίῳ ifadesinin İsa'nın ilahi boyutuna işaret ettiğini düşünen araştırmacılara göre, Davut iki "Efendi"ye sahip olduğunu dile getirmektedir ve Kutsal Ruh'tan esinlenerek (Markos, 12:36) ikinci "Efendisi" olan Mesih'in ilahi boyutuna atıfta bulunmaktadır.²¹

Kronoloji açısından ikinci İncil olan Matta'daki durum da Markos'a paraleldir. Yani Κύριος burada da beşer İsa'nın saygın statüsünü vurgulamaktadır. Gerçi Κύριος Matta İncili'nde Markos'tan daha fazla geçmektedir. Matta'nın metninde Κύριος altmıştan fazla kullanıma sahiptir ve bunların yirmiden fazlası İsa'ya yöneliktir.²² Ancak Matta'nın yazarı Κύριος ifadesini genellikle Tanrı'ya nispet ederek kullanmıştır²³ ve bunların birçoğunda bu tabir bizzat İsa'nın ağzından Tanrı'ya atfen nakledilmiştir. Yine Markos'un yazarına paralel şekilde, Matta'nın yazarı da Κύριος ifadesini Tanrı'nın dışında köle karşısında efendinin statüsünü²⁴, Yahudilerin yöneticilerine (Pontius Pilatus) olan saygı hitabını,²⁵

21 Örneğin bk. Robert A. Peterson, *Salvation Accomplished by the Son: The Work of Christ*, Illinois: Wheaton, 2012, ss. 185-186.

22 Detaylar için bk. Daniel L. Akin, "The Synoptic Problem/Question", *Harmony of the Gospels*, ed. S. L. Cox-k. H. Easley, Nashville, 2003, s. 255.

23 Birçok örnek arasından bk. 1: 20; 1: 22; 1: 24; 2: 13; 2: 15; 2: 19; 3: 3; 4: 7; 4: 10; 5: 33; 9: 38; 11: 25; 21: 9; 21: 42; 22: 37; 23: 39; 24: 42; 27: 10; 28: 2.

24 10: 24-25; 13: 27; 18: 25-34; 24: 45-49; 25: 18-30.

25 27: 63.

bağ sahibi olma durumunu²⁶ veya oğul karşısında babanın otoritesini²⁷ ifade eden anlamlarda, yani bunların tümünde “efendi” manasını yansıtacak şekilde telaffuz etmiştir. Bununla beraber Matta'nın yazarı da *Κύριος*'u genel olarak *İsa'nın ilahi boyutunu çağrıştıracak bir bağlamda kullanmamıştır*. Peki, İsa'nın *Κύριος* olması Matta yazarına göre ne ifade etmektedir?

Matta İncili'nde *Κύριος* kelimesi yukarıda sözü geçtiği üzere öncelikle ve genellikle Tanrı kavramının karşılığıdır. Nitekim *İsa burada birçok örnekte Κύριος tabirini bizzat Tanrı için kullanmıştır*. Örneğin 4:7, 4:10, 5:39, 11:25, 21:42 ve daha birçok pasajda *Κύριος* İsa'nın ağzından Tanrı'ya işaret eden bir bağlam taşımaktadır. Öte yandan Matta'nın yazarı *Κύριος*'u doğrudan *İsa için kullandığında* çoğunlukla “efendi” anlamını vermektedir. Başka bir deyişle, Matta'nın yazarı bu bağlamda İsa'nın “saygın” statüsünü ve “otoritesini” dile getirmektedir. *Κύριος*, sözgelimi Matta 7:21'de İsa'nın ağzından kendisine atfen, 8:1, 8:5, 8:8, 8:21, 8:25, 9:28'de ise başkalarının (ve bazen havarilerin) ağzından İsa'ya hitaben “efendi” anlamındadır. 13:51'de geçen (ve Türkçe tercümesinde zikredilmeyen) hitap manasındaki *Κύριε*, İsa'ya atfen “efendi” demektir. *Κύριε*, 14:28 ve 30, 16:22 ve 18:21'de karşımıza çıktığı gibi, başhvari Petros'un ağzından İsa'ya hitap kelimisidir. 12:8'de (Markos'un ilgili pasajının *synopsis*i olacak şekilde) “insanoğlu”nun Şabat'ın “efendisi” olduğunu, yani Şabat üzerindeki otoritesini vurgulamaktadır. Matta 9:28, 15:22, 17:15, 20:30 ve bunun gibi daha birçok pasajda çeşitli insanların İsa'ya hitap kelimisidir. Böylece *Κύριος* ifadesinin Matta'nın yazarı tarafından İsa'yı ilahlaştıracak bir bağlamda kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Ancak Matta'nın yazarı da Markos 12:35-37'ten alıntı yaparak naklettiği 22:43-46 pasajında, İsa'nın ilahi boyutuna tartışmalı bir usulle de olsa dikkat çekmek istemiş olabilir. Bu yüzden de bu pasaj Matta açısından istisna teşkil etmiş olmalıdır.

Bununla beraber bu aşamada önem taşıyan başka bir ayrıntıya da dikkat çekmek gerekir. İsa'nın dünyevi faaliyetlerini anlatırken *Κύριος* ifadesini “ilahi” anlamını da kapsayacak şekilde İsa için kullanmaktan bilhassa kaçınan Markos yazarı, diriliş sonrasına ilişkin anlatımı *sırasında* bu konuda biraz daha farklı bir tutum izlemiş gibi görünmektedir. Zira Markos 16:19-20 pasajında *Κύριος ifadesi İsa'ya atfen* onu beşeri standartlardan soyutlayacak türden, yani bütün anlamını yansıtacak şekilde kullanılmış gibidir. Başka bir deyişle, burada ölümden dirilen Rab İsa'nın göğe alındığı ve onun, bunun sonrasında Tanrı'nın sözünü yaymak için uğraşan öğrencilerle birlikte çalıştığı öne sürülmüştür. Gerçekten de burada *Κύριος* sözcüğü artık beşeri bir bağlam taşımamaktadır. Buna karşın Markos metnindeki bu ani değişimin makul bir izahı da mevcuttur: Bugün Yeni Ahit araştırmacıları tarafından kabul edilen görüşe göre, İnciller arasında ilk önce yazılmış olan Markos'tur. Ancak Markos İncili'nin eski elyazmaları üzerinde yapılan modern çalışmalar, söz konusu en eski yazmaların içerdiği Markos metninin bugün bilinen Markos metninden farklı olduğunu kanıtlamıştır. Örneğin, günümüzde Markos İncili'nin 16. kısmında 9-20. pasajlara tekabül eden kısım, aslında Markos'un eski elyazmalarında bulunmamaktadır. Bunun anlamı şudur: Markos İncili'nin en eski elyazmaları dirilen İsa'nın öğrencilere görüldüğüne ve onları “öteki uluslara” gönderdiğine ilişkin hiçbir kayıt içermemektedir.²⁸ Öyleyse bugünkü Markos metinlerinde diriliş sonrası rivayetlerde İsa'ya atfen ilahi anlamıyla karşımıza çıkan *Κύριος* ifadesi, bu ifadeyi içeren söz konusu pasajla beraber aslında birileri tarafından metne sonradan eklenmiştir (interpolasyon).

Sonuç olarak kronoloji açısından en eski İncil olan Markos (M.S. 70?) ile ikinci İncil olan Matta'nın (M.S. 80?) anonim yazarları, kaleme aldıkları metinlerde *Κύριος* kelimesini birçok defa zikretmişlerdir. *Κύριος*, bu sırada her iki yazar tarafından İsa'ya nispet edilerek de

26 20: 8; 21: 40.

27 21: 30.

28 Bu hususta bk. Bruce M. Metzger, *A Textual Commentary on the Greek New Testament*, United Bible Societies, London-New York 1971, ss. 122-128. Nitekim bu durum Markos İncili'nin bazı Türkçe tercümelerinde de dipnot halinde belirtilmektedir.

kullanılmıştır. Buna karşın her iki *İncil'de de* İsa'yı beşeri standartlardan soyutlayarak onu ilahlaştıran bir anlam yansıtmamıştır. Yani Κύριος, Markos ve Matta metinlerinde İsa'nın Türkçe'deki anlamıyla "Rab" olduğu manasını taşımamaktadır. Yukarıda bahsi geçen iki istisna durumunda ise (Markos, 12:36 ile Matta 22:43-46) hem Markos hem de Matta İncilleri müşterek bir rivayet geleneğini nakletmişlerdir. Bu rivayetin her iki varyantında da Κύριος hem Tanrı hem de İsa için kullanılmıştır. Ancak bu rivayette her iki yazarın İsa için telaffuz ettikleri Κύριος, beşeri bir "efendi" olmanın daha ötesinde, bundan daha yüksek bir kristolojik içerik taşıyor gibi görünmektedir.

Kronoloji açısından üçüncü sırayı teşkil eden Luka İncili'nde (M.S. 85?) ise Κύριος sözcüğünün sayısı gözle görülür oranda artmıştır. Gerçi bu *İncil'in başlangıç bölümlerinde* Κύριος, İncil yazarının, Zekeriya'nın, Cebrail'in veya Meryem'in ağızlarından doğrudan Tanrı'yı tanımlamıştır.²⁹ Nitekim söz konusu tabir İncil'in ikinci ve üçüncü kısımlarında da genellikle Tanrı'ya nispet edilerek kullanılmıştır.³⁰ Hatta 4:8, 4:12 ve 4:18'de olduğu gibi, Tanrı kimi zaman bizzat İsa'nın ağzından bu şekilde isimlendirilmiştir. Ancak beşinci kısımdan itibaren Κύριος ifadesinin Tanrı'ya atfen zikredilmesi önemli oranda azalmıştır. Her ne kadar 5:17, 10:21, 10:27, 13:35, 19:38 veya 20:27 gibi bazı pasajlarda Κύριος bizzat açıkça Tanrı'yı tanımlamış ise de, tabir artık çok büyük bir oranda doğrudan İsa'ya atfen kullanılmıştır.

Luka'nın Κύριος ifadesini İsa'ya atfen kullandığı durumlarda iki ayrı bağlam dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisinde, *tıpkı diğer İncillerde olduğu gibi*, Κύριος, İsa'ya duyulan saygıyı ve onun otoritesini vurgulamak amacı taşımaktadır. Bu kapsamda *söz konusu tabir hem İncil yazarının*, hem öğrencilerin, hem de çevresindekilerin İsa'ya hitap kelimesi olmuştur.³¹ Dolayısıyla bu

gibi onlarca pasajın hiçbirisinde Κύριος İsa'yı ilahlaştıran bir anlam yansıtmamaktadır. Buna karşın İsa'nın yaşamına ilişkin rivayetlerin anlatımı sırasında Luka 1:43 ve 2:11 pasajları özellikle istisna teşkil etmişlerdir. Zira 1:43'te Zekeriya'nın eşi Elizabet'in ağzından, 2:11'de ise meleğin ifadesiyle Κύριος kelimesi İsa'nın beşerden üstün statüsünü, yani yüksek bir kristolojik bağlamı yansıtacak içeriğe sahiptir. Bunlardan birincisini kısaca değerlendirmek yararlı olacaktır.

Luka 1:43'e göre İsa'ya hamile olan Meryem, Zekeriya'nın evine giderek Yahya'ya hamile olan Elizabet'le görüşmüştür. Elizabet ise Meryem'in kendisine verdiği selam üzerine Kutsal Ruh'la dolmuş ve *ή μήτηρ τοῦ Κυρίου μου πρὸς ἐμέ*, "Rabbim'in annesibana geldi" şeklinde bir cümle sarf etmiştir. Burada öncelikle vurgulanması gereken, Luka'nın söz konusu ifadesine göre İsa'nın henüz annesinin rahmindeyken Κύριος (yani bu örnekte *Genitivus* halinde τοῦ Κυρίου) sıfatını taşıdığıdır. Bu yüzden de kavramın Luka tarafından İsa'yı ilahlaştıran bir bağlamda kullanıldığı düşünülmelidir. Çünkü İsa o sırada annesinin karnındadır. Henüz insanlar arasında saygın bir statü veya otorite elde etmiş değildir. Dolayısıyla Κύριος tabirinin burada İsa'ya atfen Yunanca'daki orijinal bağlamında (yani saygın ve otorite sahibi insanları tanımlayan bir anlamda) kullanılmış olması mümkün görünmemektedir. İkincisi, Luka burada kendi İncil metninin öyküsündeki başlangıç kısmıyla uyumlu bir rivayet nakletmiş olmaktadır. Zira Luka İncili'nin 1:26-37 pasajına göre İsa, Yüceler Yücesi'nin gücü Meryem'e gölge salacağı için doğacaktır. İsa'ya bu yüzden "Tanrı Oğlu" (Υἱὸς Θεοῦ) denilecektir. Ve o, yine bu yüzden "kutsal" (ἅγιον) diye tanımlanacaktır (1:35). Muhtemelen İsa'nın Luka 1:43'te, henüz annesinin karnındayken, Κύριος olarak zikredilmesi Luka İncili'nin başlangıç kısmındaki bu iddialarla ilişkilidir. Başka bir deyişle İsa Κύριος'tur, çünkü doğrudan Yüceler Yücesi'nin devreye girmesiyle "Tanrı Oğlu" ve "kutsal" olarak doğacaktır. Bu yüzden de Luka İncili yazarı 1:43 pasajına kadar İsrail'in Tanrı'sını tanımlamak için kullandığı Κύριος ifadesini şimdi artık İsa için de ilahi anlamıyla kullanılmaya başlamıştır.³²

29 1: 6; 1: 9; 1: 11; 1: 15-16; 1: 25; 1: 28; 1: 32; 1: 38; Ayrıca krş. 1: 45-46; 1: 58; 1: 66; 1: 68; 1: 76.

30 2: 11; 2: 15; 2: 22; 2: 23-24; 2: 26; 2: 39; 3: 4.

31 5: 8; 5: 12; 7: 6; 7: 13; 7: 19; 9: 54; 9: 61; 10: 1; 10: 17; 10: 39-4; 11: 1; 11: 39; 12: 41; 12: 42; 13: 15; 13: 23; 13: 25; 17: 5-6; 17: 37; 18: 6; 18: 40; 19: 8; 22: 33; 22: 38; 22: 49; 22: 61.

32 Bu ve benzeri başka bağlamlarda detaylı bir analiz için bk. Christopher Kevin Rowe, *Early Narrative Christology: The Lord in the Gospel of Luke*, Berlin-New York: Walter de Gruyter, 2006, s. 35 vd.

Bunun da ötesinde *Χριστός Κύριος* (Rab olan Mesih) kavramı da ilk defa olarak burada ortaya çıkmaya başlamıştır. Nitekim Luka 2:11'de *İsa, σωτήρ ὃς ἐστὶν Χριστός* *Κύριος* şeklinde tanımlanmış, yani "Rab olan Mesih'in Kurtarıcı" boyutu gündeme taşınmıştır. Bununla beraber Luka İncili yazarının *İsa'ya nispet ettiği* *Κύριος* ifadesini Tanrı ve İsa'yı derecelendirmek, yani Tanrı'yı bir statüye, İsa'yı ise diğerine konumlandırmak amacıyla zikretmiş olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden de her halükarda *Κύριος* sözcüğü Luka İncil'inde İsa'yı kimi zaman ilahi statüye yükselten bir tabir olmaktadır.³³

Hakikaten yine Luka tarafından yazıldığı düşünülen *İşler* kitabı 2:36'da Tanrı İsa'yı *Κύριος* yapmıştır: "Böylelikle bütün İsrail halkı şunu kesinlikle bilsin: Tanrı, sizin çarmıha gerdiğiniz İsa'yı hem Rab hem Mesih yapmıştır." Paulos'un Filipililere *Mektup*'unda (2: 9) ise bu unvan "her şeyden daha üstün" olarak tanımlanmıştır: "Bunun için de Tanrı onu pek çok yükseltti ve ona her adın üstünde olan adı bağışladı. Öyle ki, *İsa'nın adı anıldığında gökteki, yerdeki ve yer altındakilerin hepsi diz çöksün ve her dil, Baba Tanrı'nın yüceltilmesi için İsa Mesih'in Rab olduğunu açıkça söylesin.*" Böylece kavramın *İsa'ya nispet edilerek* hem (her zaman değilse de bazen) *İşler* kitabında, hem de Paulos'un mektuplarında "ilahî" manasıyla kullanıldığı açıkça görülmektedir. Nitekim Yeni Ahit yazarları arasında *Κύριος* tabirini en çok zikreden Paulos'tur ve ona ait olduğu düşünülen yedi otantik mektupta bu tabir neredeyse tümüyle İsa'ya işaret eden 163 kullanıma sahiptir. W. Bousset bu durumu Paulos'un mektupları ile İncil metinlerini bu açıdan karşılaştırarak şöyle ifade etmektedir:

"Paulos'un mektuplarında İsa hakkında kullanılan yeni bir tanımlama biçimi *Κύριος*'tur ve bu tanımlama burada baskın bir role sahiptir. Müjdecilerin daha sonraki literatüründe ise bu tabir pek az kullanılmıştır."³⁴

Okuyucu, burada, Paulos'un mektuplarının kronolojik olarak İncillerden daha önceki tarihlerde yazıldığını hatırlamak durumundadır.

Görüldüğü üzere *Κύριος* ifadesi Antikçağ'da hem insanlara, hem tanrılara ve tanrıçalara, hem de Tanrı'ya nispet edilerek kullanılan bir unvan olmuştur. Bu kavram İncillerde ve Septuaginta'da saygın ve otorite sahibi insanları ve ayrıca doğrudan Tanrı'yı tanımlamıştır. *Κύριος*, Markos ve Matta'nın yazarları tarafından bir-iki tartışmalı istisna dışında yalnızca İsa'nın bir beşer olarak insanlar arasındaki saygın statüsünü ve otoritesini vurgulayan bir tabir olarak zikredilmiştir. Paulos'un mektuplarında (ve Paulos'un öğrencisi olan Luka'nın hem İncil'inde hem de *İşler* kitabında) ise *Κύριος* baskın şekilde İsa ile özdeşleştirilmiştir ve bu sırada genellikle ilahi anlamı önplana çıkarılmıştır. Burada, daha eski (ve muhtemelen daha otantik) rivayet geleneklerine dayanılarak yazılan ilk İncil'den (Markos) sonrakilere doğru, *Κύριος*'un İsa'ya nispet edilmesi oranında gözle görülür bir artış yaşandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca yine ilk İncil'den sonrakilere doğru bu kavramın (İsa'ya affen zikredildiğinde) beşer anlamı geri plana düşmeye, ilahi anlamı ise artan bir oranda önplana çıkmaya başlamıştır. Bu gibi bir değişimin İsa'nın kabul edildiği ve tanımlandığı kültür çevresindeki değişim ile paralel olması herhalde yalnızca bir tesadüf değildir. Nitekim alanın uzmanlarından G. Vermes, *Κύριος* tabirinin Yeni Ahit'teki kullanımı hakkında şöyle konuşmaktadır:

Κύριος (Kyrios) unvanı orijinal bağlamında "Efendi" (İng. Lord) anlamına gelmektedir. *Κύριος*, Antikçağ'da yüceltme amacı taşıyan bir kullanıma sahip olmuştur. Bu sözcük, Latince divi Augustus tabirinde de görüleceği üzere "tanrısal" olan "Efendi Caesar"a affen imparator anlamına gelmiştir. Diğer taraftan bu dönemde Yunanca konuşan Yahudiler arasında (erken dönem kilisesi bunların Kutsal Kitabı'nı sahiplenmiştir) *Κύριος* (Efendi), İbranice dört harfle yazılan Tanrı'nın kutsal adı yerine normalde her zaman kullanılan bir kelimedir. Doğal olarak Yunanca konuşulan kiliselerde İncil okunduğunda "Efendi-Mesih" derhal tanrısal bir ton kazanmıştır. Buna karşın Yahudi anlayışında ilah ve insan kavramları arasında alabildiğine geniş bir boşluk bulunduğu için, Yahudi muhitinde Yunan kiliselerindeki gibi bir birleşimin

33 Wesley Hill, *Paul and the Trinity: Persons, Relations, and the Pauline Letters*, Michigan: Grand Rapids, 2015, s. 27.

34 Wilhelm Bousset, *Kyrios Christos: A History of the Belief in Christ from Beginnings of Christianity to Irenaeus*, İngilizce terc. J. E. Steely, New York: Abingdon Press, 1970, s. 122.

idrak edilmesi mümkün olmamıştır.³⁵

Vermes'in bu saptaması, havarileri ve cemaati tarafından bir zamanlar İsa'ya nispet edilerek kullanılan "Efendi" unvanının değişen kültür havzasıyla paralel şekilde başka ve yeni anlamlar yüklenmeye başladığını göstermektedir. Bu da muhtemelen erken dönemlerde Hristiyan misyonerlerin başlıca mimarı oldukları bir iştir. Bu misyonerler İsa'nın mesajlarını veya İsa'ya attettikleri mesajları Helen-pagan dünyaya taşıırken, paganlar tarafından tanrısal varlıklar için kullanılan *Κύριος* ile Yahudi kültür çevresinde İsa'ya atfen kullanılan "efendi" anlamındaki *Κύριος*'u mezcetmişlerdir.

Nitekim Bultmann veya Bousset gibi alanın önde gelen araştırmacıları, Yeni Ahit'te İsa'ya nispet edilen *Κύριος*'un kökenini Helenist bağlamı önplana alarak açıklamışlardır.³⁶ Bu görüşü savunan araştırmacılar önemli bazı argümanlardan hareket etmişlerdir. Onlara göre Paulos'un 1. Korintliler, 8:5-6'daki ifadeleri *İsa'ya nispet edilerek kullanılan* *Κύριος* tabirinin pagan bir arkaplana sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Paulos, burada, birçok "ilah" ve birçok "rab" olduğunu söylemekte, ardından da "bizim için tek bir Baba Tanrı... tek bir Rab var, o da İsa Mesih'tir" şeklinde konuşmaktadır. Başka bir deyişle Paulos burada pagan dünyadaki birçok ilah içinden birini, birçok rab içinden de birini seçtiğini belirtmiş olmaktadır. Diğer yandan söz konusu araştırmacılar tarafından YHWH için kullanılan bir unvan olarak *Κύριος*'un Septuaginta'nın yalnızca Hristiyan kopyalarında bulunmasına da dikkat çekilmektedir. Bu durum Septuaginta'nın Yahudiler tarafından veya Yahudiler için yapılan daha önceki tercümelerinde böyle bir çevirinin bulunmadığını, yani Yahudilerin Tanrı ismini İbranice karakterler kullanarak yazdıklarını kanıtlamaktadır.³⁷ Dolayısıyla eğer bu görüş doğruysa, Septuaginta'da Tanrı'nın *Κύριος* şeklinde tanınması da Hristiyan müstensihlere ait bir teşebbüstür.

Sonuç

Κύριος tabiri tıpkı Türkçe İncil metinlerinde olduğu gibi Yeni Ahit'in Yunanca metinlerinde de birden fazla anlam yansıtmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla, Yunanca'da (ve Mar/Mor bağlamıyla Aramice'de) daha ziyade "saygı" ve "otorite" anlamı taşıyan bir kelime, Septuaginta ve Yeni Ahit metinlerinde bazen bu anlamıyla, bazen Tanrı'yı tanımlamak amacıyla, ancak (yalnızca Yeni Ahit'te) kimi zaman da İsa'ya nispet edilerek kullanılmıştır. Sinoptik İncillerde İsa'yı *Κύριος* şeklinde tanımlayan veya ona bu şekilde hitap edilen cümlelerin bağlamları genellikle "efendim" anlamını yansıtmıştır. Başka bir deyişle İsa bu rivayetlerde "saygın" ve "otorite" sahibi bir beşerdir. Ancak *Κύριος* tabiri Paulos (ve bazen öğrencisi Luka) tarafından kavramın "ilahi" boyutu önplana alınarak İsa için kullanılmıştır.

Κύριος ifadesi İsa öncesi dönemde de seküler ve dinsel bağlamlarda birçok farklı anlam taşımıştır. Kavram, seküler anlamında beşer varlıkların saygın statülerini ve otorite olma durumlarını, dinsel açıdan ise tanrıları ve tanrıçaları (ve hatta Septuaginta örneğinde olduğu gibi İsrail Tanrı'sını) tanımlamıştır. Sinoptik İnciller özelinde *Κύριος*, ilk İncil olan ve bu yüzden de daha eski rivayet geleneklerine dayanan Markos'ta İsa'ya nispet edilirken seküler anlamında kullanılmıştır. Aynı yargı ikinci İncil olan Matta açısından da geçerlidir. Üçüncü İncil olan Luka'da ise İsa'ya atfedilen *Κύριος* kimi zaman dinsel anlamıyla önplana çıkmış, bu yüzden de İsa'yı beşer üstü bir konuma yükseltmiştir. Luka'daki bu değişim, bir yandan Paulosçu etkinin bu yazar üzerinde daha baskın bir rol oynamasıyla açıklanabilir. Ancak diğer bir yandan, İsa'yı benimseyen kültür çevresinin zaman ilerledikçe artan bir oranda monoteist Yahudi bağlamından paganist Helen bağlamına kaydığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

35 Geza Vermes, *The Real Jesus: Then and Now*, Minneapolis: Fortress Press, 2010, s. 57.

36 Konuya ilişkin tartışmaların detayları için bk. Ferdinand Hahn, *The Titles of Jesus in Christology: Their History in Early Christianity*, İngilizce trc. H. Knight-G. Ogg, Cambridge, 1969, s. 68 ve başka birçok yerde.

37 Fitzmyer, *To Advance to Gospel*, ss. 222-229.